

TÜRKÇEDE YAZIN ELEŞTİRİSİ METİNLERİNE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

Canan Şenöz AYATA*

GİRİŞ

Eleştiri yalnız yazın metinleri için yapılmaz. Amacına göre her türmetin üzerine eleştiri yazısı hazırlanabilir. Tıpkı, şimdi yapmak istediğim gibi eleştiri metinleri üzerine de eleştiri yazılabilir.

Yazın eleştirisi ise, Türkçede çok tartışılan bir metin türüdür. Türkiye’de yazın eleştirisiyle ilgili yaygın olan kanı, bu türe ait metinlerin genelde yetersiz olduğudur. Örneğin, İpşiroğlu (1989:87-88), “yazın eleştirisi alanında giderek bir boşluğun egemen olduğunu, eli kalem tutan herkesin, üstünkörü bir şeyler çizip eleştiri yazısı olarak yayınladığını” öne sürmektedir. Kongar (1984:61) da, “Türkiye’de ciddi bir yazın eleştirisinden söz etmenin fevkalade zor olduğunu, bu alanda yapılan çalışmaların oldukça sınırlı olduğunu” belirtmektedir. Ona göre, eleştiri adı altında genellikle eleştirilen konunun ve ürünün değil, o konunun ya da ürünün sahibi olan insanın eleştirisi yapılmakta ve böylelikle eleştiri kişisel bir hesaplaşma niteliğine bürünmektedir.

Ülkemizde yazın eleştirisi metinlerinin sezgisel yaklaşımlarla incelenmesi, alışılmış bir durumdur. Yazınbilimsel ölçütlere göre değerlendirilen bilimsel eleştiriler de vardır. Bense farklı bir yol izleyerek metinbilimsel çözümlemelere dayalı bir araştırmanın sonuçlarını size sunmak istiyorum. Bu araştırmadan elde ettiğim sonuçları, yazın eleştirisi konusunda yazarların ileri sürdükleri düşünce ve görüşlerle karşılaştırarak yeni bazı özellikleri saptayıp betimledim; bu yöntemle farklı sonuçların olabileceğini de görmüş oldum. Bu durum beni, kendi sonuçlarımı size aktarmadan önce yazın eleştirisinin ülkemizdeki durumuna ilişkin belirtilen görüşleri

* Yar. Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi.

kısaca açıklamaya zorluyor.

1. Yazın Eleştirisinin Türkiye'deki Durumu

Türkçede yazın eleştirisi varolan bir yapıtı değerlendiren bir yazı türü olarak tanımlanır (bkz. Aytaç (1995:35), Çalışlar (1984:74), Özdemir (1971:729). Bu tanıma göre: Eleştiri metninin en temel işlevi, yapıtla hesaplaşarak bir yargıya varmaktır. İncelenen yapıt hakkında sağlıklı bir yargıya varmak, o yapıtı çeşitli verilere dayanarak çözümlenmekle gerçekleşebilir. Eleştirmenden beklenen, metni üretirken kendi kişisel duygularını geri plana çekerek, yazısında incelediği yapıt üzerinde durması; yapıtla ilgili açıklama, değerlendirme ve yargılarını yapıta ve/veya çeşitli kaynaklara dayalı olarak yapması; kısacası nesnel olmasıdır. Aksi takdirde eleştirmen yapıtla ilgili kişisel izlenimlerini, yapıtın kendi üzerinde bıraktığı etkiyi hiçbir temellendirmeye gitmeksizin aktarmakla sınırlı kalır. Böyle bir durumda yapıtı basamak yaparak kendini anlatma, yapıtın yazarıyla ilgilenme gibi değişik noktalara yönelebilir. Böylece son derece öznel davranan eleştirmenlerin yazıları, eleştiriden çok deneme niteliği kazanmaya başlar.

Türkiye'de yazın eleştirisi konusunda inceleme yapanlar, bu metin türü için 'nesnelliğin' yerine getirilmesi zorunlu, en temel özelliklerden biri olduğunu ancak, Türkçedeki eleştiri yazılarının büyük bir bölümünün bu özelliği taşımadığını belirtmişlerdir (İpşiroğlu 1999:26, Aytaç 1998:15, Bezirci 1995:142, Uyguner 1991:430, İdil 1985:77).

Eleştiride öznel davranılması, yapıtla ilgili yargılarda olumlu ve olumsuz yanları birarada ele almayı zorlaştırır, bir kutuplaşmaya gidilmesine yol açar. Oysa eleştirmenden beklenen yapıtın iyi yanlarını tanıtmak kadar, eksik yanlarını da ortaya koymaktır (İpşiroğlu (1999:21) ve Uygunar (1991:431). Bizdeki yazın eleştirilerinde, incelenen yapıtın ya yalnızca övüldüğünü ya da yalnızca yerildiğini belirterek bu kutuplaşmaya dikkat çekmişlerdir.

Eleştirmenden beklenen eleştiri metnini üretirken olabildiğince nesnel olmasıdır demiştim. Ancak sonuçta, eleştirmen de bir okurdur ve yapıtı incelerken onun yazın alanındaki bilgisi, birikimi, eğitimi, deneyimleri, çeşitli kişisel özellikleri, ele aldığı yapıtı anlama, yorumlama ve değerlendirmesinde önemli bir rol oynar. İpşiroğlu (1999:37, "değerlendirme öznel-dir; ama, nesnel bir temele dayanmalıdır" diyerek eleştirmenin değerlendirilmesine kendi kişisel görüş ve beğenisinin de karıştığını açıkça göster-

miştir. Önemli olan eleştirinin kendisini yanıltabilecek kişisel duygulardan olabildiğince arınarak yapıya yönelmesi, yapıtı yargılamakten tarafsız olabilmesidir.

1.1. Yazın Eleştirisinde Ölçüt

Yazın eleştirilerindeki nesnellik, öznellik tartışmasının ötesinde ülkemizde, “bu metinler hangi ölçütlere göre üretilmelidir?” sorusunu sordüğümüzde şu açıklamalarla karşılıyor: Aytac (1995:37-38) ve Uyguner (1991:432), yazın yapıtlarını inceleyen eleştirilerde yazınbilime dayanarak içerik, olay dokusu, biçim, anlatım tutumu, anlatıcının konumu, anlatım açısı, biçem gibi ölçütlerin kullanılmasını önermişlerdir. Ancak Aytac (1983:25), Türkiye’deki yazın eleştirilerinde yukarıda sıralanan ölçütlerin tümünden yok sayılarak bütün dikkatin konuda toplandığı ya da sözü edilen bu ölçütlerin çok yüzeysel olarak kullanıldığı kanısındadır. Buna göre konuya dayalı incelemeler de basit bir olaylar zinciri özetlemesi düzeyini aşmamakta, motif araştırmalarına gidilmemektedir. Aytac’ın bu görüşüne özellikle dikkatinizi çekmek istiyorum. Çünkü yazınbilimsel yaklaşımla metinbilimsel yaklaşım arasındaki farklılığı Türkçedeki eleştiri metinlerinde az sonra göstereceğim. Aytac da Türkçedeki eleştiri metinlerini ele alan önemli bir yazınbilimcidir. Bu kısa açıklamadan sonra hemen metinbilimsel yöntemle yaptığım incelemeden elde ettiğim verileri değerlendirmeye geçiyorum.

2. Metin İncelemesi

Türkçe eleştiri metinlerine örnek olarak Orhan Pamuk’un “Kara Kitap” adlı yapıtıyla ilgili 16 eleştiri metni (bkz. Ek 1) seçilmiştir. Örnek metinler şu ölçütlere göre incelenmiştir: Metnin taşıdığı işlev, biçimsel ve anlamsal yapı (büyük ölçekli yapı), üst-dil/nesne-dil kullanımı, biçem.

Bu ölçütlerin herbirinin bu 16 eleştiri metnine uygulanmasıyla elde edilen sonuçları burada sıralamak, aralarındaki fark ve benzerlikleri göstermek, elbette bu bildirinin amacı değildir. Ancak bu ölçütlerden ikisinin uygulanmasından çıkan sonuçları açıklamaya çalışacağım. Bunlar da metnin işlevi ve içerik bileşenleri ölçütüdür. İçerik bileşenleri ölçütü, biçimsel ve anlamsal yapı adı verilen büyük ölçekli yapının içinde daha küçük bir ölçüttür.

2.1. Metnin İşlevi

Metnin işlevi, metni üreten kişinin, metinde ortaya çıkardığı bildirişimsel amaçtır (Brinker 1988:136). Bu bildirişim, metni üretmekle metni alımlayarak anlamak arasındaki etkileşim sürecidir. Bu süreç içinde metni üreten kişinin amacı, metni alımlayanların (okuyanların) bilgi edinmesini, belirli düşünceler ve tutumlar geliştirmesini veya varolan düşünceleriyle tutumlarını değiştirmesini sağlamaktır.

Metnin işlevini ortaya çıkaran araştırmaları yapanlar, Austin (1962) ve Searle'ün (1969) söylem kuramına dayanmışlardır. Bu kurama göre metin, karmaşık bir dilsel eylemdir. Bu eylem de hiyerarşik bir yapıyla birbirine bağlanan söylemlerden oluşur. Bu söylemlerden biri de metin içinde diğerlerine baskın çıkar. Baskın çıkan "söylem" metnin bildirişimsel işlevidir.

Çözümlediğim metinleri oluşturan söylemler incelendiğinde, 16 eleştiri metninin 13'ünde en sık kullanılan söylemin "açıklama" olduğu, belirlenmiştir. Buna göre Türkçedeki eleştiri yazılarının en temel işlevi "açıklama"dır. Açıklama yoluyla, ele alınan yazın yapıtına ve/veya yapıtın yazarına ilişkin bilgi iletilmektedir.

Örnek metinlerin bir kısmında (7 metinde) eleştirmen, yapıtla ilgili açıklamalarını alıntı, karşılaştırma, örnekleme veya gönderme yoluyla destekliyor. 3 metinde açıklamalar kısmen temellendiriliyor. Geri kalan 6 metindeyse açıklamalar, eleştirmenin herhangi bir çözümleme yapmadan, yapıtla ilgili kendi düşünce ve izlenimlerini içeriyor. Bu 6 eleştiri metninde nesnellik aramak artık boşuna girişilmiş bir eylemdir. Ancak 7 metinde açıklamaların temellendirilmesiyle ortaya çıkan nitelikli açıklamalar hiç de azımsanacak bir miktar sayılmamalıdır.

Yine aynı metinlere temel işlev yani eleştirmenin yapıtla hesaplaşması ve onu değerlendirmesi açısından bakalım. Bu metinlerin 8'inde değerlendirme vardır. Ancak, az bir yer tutmaktadır. Metinlerin yalnızca 2'sinde değerlendirmeye önem ve ağırlık verilmiştir.

Yapıtla hesaplaşan eleştirmenlerin çoğu (6 metinde) olumlu değerlendirme yapmışlardır. Hem olumlu, hem de olumsuz değerlendirmenin yalnızca tek bir metinde, birarada karşımıza çıkması sizce de nedeni araştırılmaya değer bir azınlık değil midir? Bu eleştiri metninin yazarının Berna-Moran olması bir rastlantı sayılabilir mi? Benim bu yöntemle aradığım

nesnelliği bulabildiğim tek eleştiri yazısı Berna Moran'a ait 'Üstkurmaca Olarak Kara Kitap' adlı eleştiri metnidir.

2.2. İçerik Bileşenleri

Eleştirmenlerin metinlerinde ele aldıkları yapıta ne derece yaklaştıklarını veya ondan ne kadar uzaklaştıklarını içerik bileşenleri ölçütüyle yakalamak daha kolaydır. Çünkü bu ölçüt metnin anlamsal yapısını oluşturan içeriklerle uğraşır. İçerik çözümlemesiyle elde edilen değerlendirmelerin ortak bileşenlerini bulmakla sonuca ulaşılır. Bunlar yapıt bileşeni, yazar bileşeni ve diğer başlığı altında toplanabilen başka bileşenlerdir (bkz. Ek 2). Bu bileşenlerin herhangi bir dildeki metnibilimsel eleştiri metni incelemelerinde de var olduğunu, yani bilimsel bileşenler olduğunu söylemeye gerek yoktur, sanıyorum.

Ele aldığım 16 eleştiri metninde, içerik bileşenleri ölçütüyle yaptığım çözümlemelerde, 11 metinde eleştirmenlerin, çoğunlukla yapıt üzerinde durduklarını saptadım. Geri kalan 5 metinde yazarla bağlantılı açıklamaların ön planda yer aldığı ortaya çıktı. Örneğin, Tahsin Yücel ve Jale Bayсал yazılarında metinden çok, yazarın dil kullanımını tartışmışlardır. Başka bir eleştirmen, Mustafa Kutlu, yazdığı metinde özellikle Orhan Pamuk'un tasavvufi düşünceye bakışıyla ilgilenmiş; yazarın bu konudaki düşüncelerinin yanlış olduğunu göstermeye çalışmıştır.

3. Sonuç

Metnibilimsel çözülemeye dayalı bu metin incelemesine göre, Türkçedeki eleştiri metnlerinin en temel işlevi açıklamadır. Metinlerde az da olsa değerlendirmeye yer verilmektedir. Yazıların yarısından fazlasında açıklamalar genellikle alıntı, örnek ve karşılaştırmalarla temellendirildiği için nesnellik özelliği egemendir. Çözömlenen diğer metinlerdeyse, eleştirmenler yalnızca kendi kişisel düşünceleri ve izlenimlerini ön plana çıkardıkları, açıklamalarını temellendirmedikleri için öznellik özelliği ağır basmaktadır. İşlev çözümlemesinin yanı sıra içerik çözümlemesi de incelenen eleştirilerin yarısından fazlasında (yaklaşık olarak % 57'sinde) nesnel bir yaklaşımın sergilendiğini ortaya koymuştur. Böylece farklı iki ölçütle aynı sonuca varılmıştır.

İçerik bileşenleri çözümlenmelerinde, eleştirmenlerin yapıttaki konular, olaylar ve baş kişilerle ilgili bilgi verdikleri; ele aldıkları yapıt Türk yazınıyla dünya yazınından seçtikleri örneklerle karşılaştırdıkları saptan-

mıştır. Yapıtın kurgusu, yazarın anlatım biçimi, biçemi, yapıtta yer alan imgeler ve motifler bu çözümlemeyle ortaya çıkarılmıştır. Kısacası, eleştiri yazılarının yalnızca konu özetleme düzeyinde kalmadığı, açıkça görülmüştür.

Metinbilimsel yöntemle Türkçede ilk kez yazın eleştirisi metinleri incelenmiş ve yazın eleştirisinin Türkiye’de gittikçe daha nitelikli eleştirilerle beslendiği ortaya çıkarılmıştır. Öyleyse artık Türkçede eleştiri yoktur ya da yapılan eleştirilerin hepsi yetersizdir gibi karamsar tabloların çizilmesi doğru olacaktır.

Prof. Dr. Akşit Göktürk’ün anısını böyle bir araştırmayla bana tazeleme fırsatını veren düzenleme komitesine ve beni dinlediğiniz için sizlere teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- Austin, John L.** (1962) *Wow to things with words*. Oxford, Oxford University Press.
- Aytaç, Gürsel** (1983) “Türkiye’de Roman Eleştirisine Eleştiri Bir Bakış”. *Yazko Edebiyat* 6, Kasım 1983, s: 24-25.
- , (1995) “Eleştiri Üzerine”. *Edebiyat Yazıları III* içine. Ankara, Gündoğan Yayınları, s: 35-39.
- , (1998) “Edebiyat Bilimi”nde Eleştiri. Değerlendirme-Eleme-Seçme Süreci” *Cumhuriyet Kitap Temmuz 1998*, sayı 440, s: 14-15.
- Bezirci, Asım** (1995) *Bilimden Yana*. 4. Baskı. İstanbul, Evrensel Kültür Kitaplığı.
- Brinker, Klaus** (1973) “Zum Textbegriff in der heutigen Linguistik”. Klaus Brinker/Sitta Horst (Derl.) (1973) *Studien zur Texttheorie und zur deutschen Grammatik* içinde. Düsseldorf, Schwann, s: 9-41.
- Çalışlar, Aziz** (1985) “Maddeci-Gerçekçi Eleştiri”. *Gösteri* Mayıs 1985, s: 74-75.
- İdil, Mümtaz** (1985) “Eleştiri Yaratıdır”. *Gösteri* Mayıs 1985, s: 76-77.
- İpşiroğlu, Zehra** (1989) *Düşünmeyi Öğrenme ve Öğretme*. İstanbul, Afa Yayıncılık.
- İpşiroğlu, Zehra** (1998) *Eleştirinin Eleştirisi*. İstanbul, Mitos Boyut.
- Kongar, Emre** (1984) “Eleştiri Bilimsel Açıdan Objektif Olmak Zorundadır”. *Sanat Olayı* 30 Kasım 1984, s: 61-62.
- Searle, John L.** (1969) *Speech Acts*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Özdemir, Emin** (1971) “Eleştiri Dilimiz”. *Türk Dili* Mart 1971, s: 729-733.

Uygunar, Muzaffer(1991) "Yazımsal Eleştirisi Konusunda". *Çağdaş Türk Dili (Eleştirisi Özel Sayısı) 4 (45/46)* Kasım-Aralık 1991, s: 430-433.

Ek 1

İncelenen Türkçe Eleştirilerin Yer Aldığı Kaynaklar

- Akathı, Füsün** (1990) "Hayat Kadar Şaşırtıcı".(N.E. 1992:29-32)⁽¹⁾ *Gösteri Dergisi*, Ağustos 1990.
- Akay, Ali** (1992) "Kim-lik Yazar". Esen, Nükhet (Derl.) (1992) *Kara Kitap Üzerine Yazılar*, içinde. İstanbul, Can Yayınları, s: 244-250.
- Atalay, Kemal** (1990) "Kara Kitap'ın Sırrı". (N.E. 1992:54-65) *Adam Sanat Dergisi*, Ekim 1990, s: 65-75.
- Aytaç, Gürsel** (1990) "Orhan Pamuk'tan Bir Yeni Roman: Kara Kitap". (N.E. 1992: 19-24) *Argos Dergisi*, Haziran 1990.
- Batur, Enis** (1990) "Orhan Pamuk'un Dükkanı". (N.E. 1992:11-13) *Güneş Gazetesi*, 7 Mayıs 1990.
- Batur, Enis** (1990) "Orhan Pamuk'un Dükkanına Katkı". (N.E. 1992:51-53) *Y.K. Sanat Dünyamız Dergisi*, Güz 1990.
- Bayrav, Süheyla** (1991) "Kara Kitap ve Kendi Olmak". (N.E. 1992:90-95) *4. Boyut Dergisi*, Nisan 1991.
- Baysal, Jale** (1990) "Bir Orhan Pamuk Okuyucusundan". (N.E. 1992:113-117) *Gösteri Dergisi*, Haziran 1991.
- Çeçen, Ramazan** (1992) "Kara Kitap Üzerine Kara Ak Denemeler". (N.E. 1992: 208-222) *Birikim Dergisi*, Mayıs 1992.
- Erkman Akerson, Fatma** (1991) "Kara Kitap Üstüne Bir Yorum Denemesi" (N.E. 1992:79-86) *Gösteri Dergisi*, Mart 1991, s: 66-69.
- Ever, Mustafa** (1991) "Adlar ve Kitaplar". (N.E. 1992:126-130) *Argos Dergisi*, Ağustos 1991, s: 73-78.
- Kahraman, Hasan Bülent** (1990) "Roman Yazma Ediminin Boyutları, Aşama ve Öğeleri Açısından Kara Kitap". (N.E. 1992:35-50) *Argos Dergisi*, Ağustos 1990, : 67-73.
- Kutlu, Mustafa** (1990) "Kara Kitap" (N.E. 1992. 14-18) *Dergah Dergisi*, Mayıs 1990, s: 5-6.
- Moran, Berna** (1991) "Üstkurmaca Olarak Kara Kitap". (N.E. 1992:96-106) *Gösteri Dergisi*, Mayıs 1991, s: 7-12.

(1) Bütüncüye oluşturan Türkçe metinler Nükhet Esen'in 'Kara Kitap' üzerine yazılmış yazıları derlediği kitaptan alınmıştır (Esen, Nükhet (1992) (Derl.) *Kara Kitap Üzerine Yazılar*. İstanbul, Can Yayınları). Yazıların bu derleme kitap içindeki sayfa numaraları N.E. kısaltılması ile birlikte parantez içinde verildikten sonra, metinlerin yayınlanmış olduğu özgün kaynaklar belirtilmiştir.

Sener, Sevda (1991) "İşaretleri Değerlendirme Kitabı". (N.E. 1992:126-130) *Gösteri Dergisi*, Temmuz 1991, s: 24-25.

Yücel, Tahsin (1990) "Kara Kitap". (N.E. 1992:66-76) *Gösteri Dergisi*, Kasım 1990, s: 45-48.

Ek 2

İçerik Bileşenleri

Yapıt

Yapıtı yazarın diğer yapıtları veya başka yazarların yapıtları ile karşılaştırma

Yapıtta geçen olayları anlatma

Yapıtta geçen konular

Yapıttaki baş kişileri betimleyerek tanıtmaya

Yapıttaki baş kişilerin başlarından geçen olayları anlatma

Yapıtın başarısıyla ilgili açıklama

Yapıtla ilgili değerlendirme

Yapıtın yazınsal değeri

Biçem ve içerik arasındaki bağlantı

Yapıtın bildirisi

Yapıtın adı üstünde durma

Yapıtın nasıl okunabileceğini açıklama

Yapıtın türü

Yapıttaki imgeler

Yapıtın kurgusu

Yapıttaki motifler

Yapıtı önerme

Yazar

Yazarın yapıtı oluştururken dayandığı kaynaklar

Yazarı diğer yazarlarla karşılaştırma

Yazarla ilgili değerlendirme

Yapıtı üreten kişinin yazarlığıyla ilgili değerlendirmeler

Yazarın anlatım biçimi

Yazarın dil kullanımı

Diğer

Diğer eleştirmenlerin görüşlerine gönderme yapma

Kuramsal bilgiler vererek bunların yapıta nasıl yansıdığını açıklama

Eleştiriye yazmaktaki amaç